

พัฒนาการของทุนทางสังคมสู่การสร้างสังคมที่พึงปรารถนา Development of social capital and the creation of social desirability.

อาทิตย์ บุตดาดวง*
Arthit Buddaduang

บทคัดย่อ

การพัฒนาประเทศในปัจจุบันเป็นการพัฒนาในแนวทางของทุนนิยม ที่มุ่งความเจริญเติบโตของเศรษฐกิจและเม็ดเงิน ซึ่งแม้คาดหวังให้คนมีความเป็นอยู่ที่ดี มีกินมีใช้ แต่ผลที่เกิดขึ้นกลับไม่เป็นผลดีที่พึงปรารถนาของสังคมเท่าที่ควร อาทิ การเกิดวิกฤตเศรษฐกิจเกิดปัญหาสังคม และการพัฒนาที่ยั่งยืน จากปัญหาข้างต้น จึงมีการคิดหาทางออกทั้งในเวทีโลกและนักวิชาการ แนวทางหนึ่งที่ได้รับการความสนใจคือ การทำให้เกิดความมั่นคงของมนุษย์ ซึ่งเป็นแนวคิดที่มีการเสนอและนำมาใช้อย่างแพร่หลาย สังคมไทยเริ่มมีการนำมาใช้ในช่วงการเกิดวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540 โดยมุ่งที่จะสร้างหลักประกันและเสริมสร้างให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพและสมศักดิ์ศรี ทั้งในภาวะปัจจุบันและในระยะยาว คาดหวังว่าเมื่อแต่ละบุคคลปราศจากความกลัว มีหลักประกันคุ้มครอง ย่อมมีสุขภาพกายใจที่ดี สามารถพัฒนาจนเป็นทรัพยากรที่มีค่า อีกทั้งสังคมไทยมีพื้นฐานของความเป็นเครือญาติ เอื้อเฟื้อแบ่งปัน ช่วยเหลือกัน อันเป็นปัจจัยหรือทุนที่มีอยู่ในสังคมไทย หรือที่เรียกว่า ทุนทางสังคม

บทความนี้ มาจากส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่องความสามารถในการนำทุนทางสังคมออกมาใช้ของชุมชนบ้านบางไพร อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม ของอาทิตย์ บุตดาดวง นักศึกษาหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (การบริหารการพัฒนาสังคม) มี รศ.ดร.สุพรรณิ ไชยอำพร อาจารย์คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา โดยบทความนี้เสนอให้เห็นพัฒนาการหรือลำดับของกระบวนการก่อเกิดของแนวคิดทุนทางสังคมในทัศนะต่างๆ ทั้งในทัศนะ

* นักศึกษาปริญญาโท สาขาพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ของศาสนา ทศนะของนักปรัชญาโบราณตะวันตกและตะวันออก ทศนะของนักคิดร่วมสมัย และทศนะนักวิชาการและนักปฏิบัติในประเทศไทย

คำสำคัญ: ทุนทางสังคม

Abstract

In the present, every society's development has been the capitalist including and Thai society's obsession by capitalist. But the consequences will not be good for the desire of the society such as economic crisis, social problems and unsustainable development. Of the above problems the academics have to find a solution. One of which is trying to create a condition of human security. This concept is proposed and adopted widely. In Thailand society is introduced during the economic crisis since 1997. The main concept of human security to ensure and strengthen the human can live more efficiently and dignity in both short and long term. They will have healthy and mental happiness can developed them to a valuable resource. Moreover, Thai society have basic moral such as social kinship, sharing or help also known as social capital.

This article comes from part of the thesis is The Social Capital Implementation Ability of Ban Bang Phrai Community, Bangkhonthei District, Samut Songkram Province by Mr.Arthit Buddaduang student master of arts (Social Development Management). An advisor is Supanee Chai-amporn, Ph.D. School of Human Resource Development. National Institute of Development Administration (NIDA). This article presents the evolution or sequence of process about the concept of social capital in various views including view of religion, view of east and west ancient philosophers, views of contemporary thinkers, academics and practitioners in Thailand.

Keyword: Social capital

บทนำ

การพัฒนาในแนวทางของทุนนิยมได้กลายเป็นแนวทางกระแสหลักในทุกสังคมโลกที่สร้างสุขผ่านการแย่งชิง การใช้ทรัพยากรและเงินตราที่มีอยู่อย่างจำกัด ผลที่ตามมาคือวิกฤตเศรษฐกิจ ปัญหาสังคม และการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน สังคมไทยเองก็ได้รับอิทธิพลจากการพัฒนาแบบทุนนิยมและเกิดปัญหาไม่ต่างกับสังคมโลก ที่เห็นได้ชัดคือวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540 และเกิดปัญหาสังคมตามมา ทั้งอาชญากรรม ลักขโมย ยาเสพติด ช่องว่างระหว่างคนจน-คนรวย และความไม่ต่อเนื่องยั่งยืนของโครงการพัฒนาที่ใช้เงินเป็นหลัก นักวิชาการและนักพัฒนาดำเนินการแก้ไขและเห็นพ้องต้องกันว่าต้องใช้การพัฒนาแบบสมดุลตามบริบทของสังคมไทยโดยใช้ “ทุนทางสังคม” ที่เป็นต้นทุนพื้นฐานที่อยู่ในนิสัยใจคอของคนไทยหรือบริบทของสังคมไทย โดยในปี 2545 ซึ่งเป็นปีแรกของการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 ประเทศไทยได้กำหนดให้ “ทุนทางสังคม” เป็นวาระแห่งชาติ โดยให้สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นหน่วยงานหลักในการจัดทำยุทธศาสตร์การพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อเป็นฐานพลังในการพัฒนาประเทศอย่างเป็นองค์รวม (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2547)

ทุนทางสังคม (Social Capital) แม้จะเป็นแนวคิดที่เพิ่งจะมีมาไม่นานในวงการพัฒนาไทย แต่จริงๆ แล้ว มีปรากฏให้เห็นมานานในวิถีชีวิตของคนไทยในรูปของความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ความเห็นอกเห็นใจ ความเอื้ออาทรต่อกันความมีน้ำใจต่อกัน ความสามัคคี ความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ การตอบแทนบุญคุณ หรืออื่น ๆ อีกหลายอย่างที่เรไม่ได้ใส่ใจนักเนื่องจากความเคยชินหรือคิดว่าเป็นเรื่องปกติ แต่หากจะค้นคว้าเป็นมาหรือการก่อเกิดของแนวคิดทุนทางสังคมแล้ว อาจต้องมองย้อนไปก่อนที่จะแนวคิดนี้จะเข้ามาในประเทศไทย การให้ทัศนะ มุมมอง และนิยามความหมายในทางศาสนา ปรัชญา และนักคิดนักพัฒนาแต่ละยุคสมัย เพื่อให้เห็นถึงพัฒนาการหรือลำดับของกระบวนการก่อเกิดของแนวคิดทุนทางสังคม

ทุนทางสังคมในทัศนะทางศาสนา

ศาสนา เกี่ยวข้องอย่างไรกับทุนทางสังคมนั้น เริ่มจากคำถามที่ว่า ศาสนามีบทบาทอย่างไรในการพัฒนา ซึ่งเป็นเรื่องที่มีการศึกษาและมีการถกเถียงกันมานาน ใน

สังคมตะวันตก Max Weber ชี้ให้เห็นว่า ศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ เป็นรากฐานทางจริยธรรมในการทำงานของคนในยุโรป รากฐานคือ ความถูกต้อง ความชอบธรรม ในการทุ่มเททำงานหนัก การแสวงหากำไร การสะสม ล้วนแต่เป็นรากฐานทำให้เกิดการพัฒนาระบบทุนนิยมขึ้นในยุโรปแล้วแผ่ขยายออกไปทั่วโลก ศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ จึงเป็น “สต็อค” ของทุนสังคมแบบหนึ่ง ส่วนในประเทศไทย ประเด็นความสนใจในเรื่องศาสนาไม่ได้อยู่ที่โจทย์คำถามที่ว่า ศาสนาพุทธ หรือศาสนาอื่น ๆ ในประเทศไทย จะช่วยให้เกิดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างไรหรือไม่ แต่ส่วนใหญ่สนใจว่า ศาสนาจะช่วยเยียวยาปัญหาที่เกิดจากความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจได้อย่างไร และศาสนาจะสามารถเสนอทางออกอื่นให้แก่สังคมได้หรือไม่ (บัวพันธ์ พรหมพักพิง, 2551)

อีกประเด็นที่มีเป็นความสนใจและเป็นข้อถกเถียงในทางสังคมศาสตร์ก็คือ ศาสนาพุทธมิใช่เป็นเพียง “ความเชื่อ” หรือพิธีกรรมเท่านั้น แต่มีความเป็นวิทยาศาสตร์ และสามารถที่จะนำมาใช้อธิบายความเป็นไปทางสังคมได้ งานที่ถือว่าได้พยายามนำเอาหลักคำสอนของศาสนาพุทธมาใช้อธิบายชีวิตและความเป็นไปของสังคมในแง่ที่เป็น “วิทยาศาสตร์” ในระยะแรก คือ “พุทธธรรม: กฎธรรมชาติและคุณค่าสำหรับชีวิต” โดยพระราชวรคุณ ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ ปี 2514 หลักธรรมคำสอนที่ได้รับการหยิบยกมาใช้ในการอธิบายสังคมมีอยู่ 4 หมวดคือ ชั้น 5 ได้แก่ (รูป – Corporeality เวทนา – Feeling or Sensation สัญญา – Perception สังขาร – Mental Formation และวิญญาณ – Consciousness) ไตรลักษณ์ ได้แก่ (อนิจจตา – Impermanence, ทุกขตา – Conflict และอนัตตา – Soullessness หรือ Non - Self) ปฏิจสมุปบาท เกี่ยวกับกระบวนการเกิดและดับของสรรพสิ่งต่างๆ ในโลก มี 12 ประการคือ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปทาน ภพชาติ และชรามรณะ และสุดท้ายคือ มัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลางตามหลักพระพุทธศาสนา การนำเอาหลักคิดของศาสนาพุทธมาใช้ในการอธิบายสังคมไทยแบบนี้ ได้ถูกโต้แย้งหรือการวิพากษ์วิจารณ์ว่า ศาสนาพุทธโดยรากฐานแล้ว เสนอทางหลุดพ้นให้แก่ปัจเจก กล่าวคือ การหลุดพ้นหรือนิพพานตามแนวคิดทางศาสนาเป็นความพยายามและการกระทำในระดับบุคคล ศาสนาพุทธไม่ได้เสนอทางออกให้กับสังคม แตกต่างไปจาก Marx ซึ่งเสนอให้มีการปฏิวัติทางชนชั้น และให้ชนชั้นกรรมาชีพเป็นผู้กุมอำนาจทางการเมือง เป็นต้น ในประเด็นนี้เอง ที่แนวคิดทางด้านศาสนาควรจะมีส่วนอย่างมากในการเสนอแนวคิดว่า สังคมมนุษย์ควรจะเป็นไปในแบบใด

และงานของท่านพุทธทาสภิกขุ เรื่อง “ธรรมิกสังคม” เป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นถึงรูปแบบทางสังคมที่ควรจะเป็น ตามแนวคิดของพุทธศาสนาได้อย่างชัดเจน คำว่า ธรรมิกสังคม มีความหมายดังที่ได้สาธยายไว้ในปาฐกถาของ นพ.ประเวศ วะสี ดังนี้

“สังคมที่มีธรรมหรือความถูกต้อง กล่าวคือ เป็นสังคมที่มีอิสระภาพหรือความสงบสุข...อิสระภาพคือการหลุดพ้นจากการบีบคั้น... การมีความสุขคือการหลุดพ้นจากการบีบคั้น คือการมีอิสระภาพ ความบีบคั้น (เป็นอุปสรรคนำไปสู่ธรรมิกสังคม) มีอยู่สี่ประการด้วยกันคือ ประการแรกความบีบคั้นทางกาย หรือทางวัตถุ ประการที่สอง เป็นความบีบคั้นทางสังคม ประการที่สาม เป็นความบีบคั้นทางจิต และประการสุดท้าย เป็นความบีบคั้นทางปัญญา ลักษณะของธรรมิกสังคม ก็คือความหลุดพ้นจากความบีบคั้นทั้งสี่ประการนั่นเอง” (ประเวศ วะสี, 2542)

คำอธิบายข้างต้น วิเคราะห์ได้ว่า แนวทางการพัฒนา (ความเป็นไปของสังคม – สิ่งที่ควรจะเป็นตามแนวคิดสังคมิวิทยากระแสหลัก) จะทำให้มนุษย์สูญเสียอิสระภาพ ถูกจองจำด้วยความมั่งคั่งทางวัตถุ เป็นเส้นทางไปสู่หายนะ ประเวศ วะสี มองว่า พลังทางจริยธรรม ซึ่งมีรากฐานจากศาสนาพุทธ จะเป็นพลังที่สำคัญของสังคมควบคู่ไปกับพลังอื่น ๆ อีกสี่ด้านคือ พลังทางปัญญา เศรษฐกิจ รัฐ และสังคม (ประเวศ เรียกว่า ชันธห้า) ที่จะผลักดันสังคมให้เปลี่ยนแปลงไปในอนาคตตามครรลองที่ถูกต้องจึงมา ในแง่นี้ เป็นที่ชัดเจนว่า ถ้าเรามองว่าศาสนาเป็นทุนสังคม ทุนดังกล่าวนี้ ก็มีเงินทุนที่จะนำไปสู่ความเติบโตทางเศรษฐกิจ (แต่ก็อาจจะนำมามนุษย์ไปสู่ความเติบโต ความรุ่งเรืองไพศาลได้) จึงมีลักษณะที่แตกต่างไปจากทุนสังคมในแนวคิดของกลุ่มโครงสร้างนิยมโดยสิ้นเชิง ความสำคัญของแนวคิดทางศาสนาที่ บัณฑิต พรหมพักพิง ได้กล่าวไว้ มีได้อยู่ที่อธิบายเกี่ยวกับทุนสังคม หากอยู่ที่ว่า แนวคิดทางพุทธศาสนา เป็นรากฐานที่สำคัญสำหรับการนิยาม “การพัฒนา” ขึ้นมาใหม่

สำหรับรูปธรรมที่สะท้อนว่า ทุนทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการใช้หลักการหรือหลักธรรมทางศาสนาใช้ในการพัฒนาชุมชนหรือสังคม ได้แก่ การจัดตั้งกลุ่มสังฆะสมทรรพในจังหวัดตราด ของพระสุบิน ปณีโต โดยนำหลักธรรม “วิมุตติมิกติถประโยชน์” ซึ่งเป็นหลักธรรมที่สอนให้สร้างประโยชน์ในปัจจุบันก่อน เพื่อเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาของสังคมทำให้ประชาชนร่วมมือกันตั้งกลุ่มสังฆะออมทรัพย์เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกัน โดยใช้ “สังฆะ” เป็นฐานร่วมอันสำคัญของทุกคน ทำให้กลุ่มสังฆะออมทรัพย์มี

ความเข้มแข็งเป็นแบบอย่างของการสร้างความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจและจิตใจ (พระมหาคณาจารย์ คณเจณ และคณะ, 2555) และอีกหนึ่งรูปธรรมคือ กองทุนชะกาดในศาสนาอิสลาม ซึ่งถือเป็น “สวัสดิการพื้นฐาน” ที่เกิดจากฐานคิดทางศาสนา เป็นสิ่งที่ผู้ศรัทธาในอิสลามต้องปฏิบัติตามข้อบังคับของศาสนา เนื่องจากเป็นหนึ่งใน 5 ข้อปฏิบัติที่มุสลิมต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขที่กำหนดไว้อย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ “ชะกาด” จึงถือเป็นการยืนยันการศรัทธาด้วยการปฏิบัติสำหรับมุสลิมทั่วโลก ชะกาด (ทานบังคับ) แบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ ชะกาดอาหาร และชะกาดทรัพย์สิน 1) *ชะกาดอาหาร* หมายถึง การที่มุสลิมทุกคนทั้งชายและหญิงที่มีชีวิตอยู่ในวันสุดท้ายของเดือนรอมมาฎอน ต้องจ่ายทานบังคับโดยใช้อาหารหลักของท้องถิ่นบริจาคตามกำหนด เพื่อนำไปมอบแก่มุสลิมที่มีความเหมาะสมที่จะรับชะกาด โดยชะกาดประเภทนี้ไม่ต้องรอกำหนดเวลา และไม่มีเงื่อนไขของจำนวนการบริจาค เพราะทุกคนต้องจ่ายเท่ากัน ส่วน 2) *ชะกาดทรัพย์สิน* เป็นชะกาดที่มีกำหนดเวลา และมีเงื่อนไขจำนวน เก็บเฉพาะมุสลิมที่มีทรัพย์สินถึงจำนวนที่กำหนด ได้แก่ โลหะเงินและทองคำ เงินสด เงินในบัญชี หุ่น สินค้า ผลผลิตจากการเกษตร และปศุสัตว์ (วรรณดี พูลพอกสิน, 2551) ตัวอย่างของกลุ่มสังคมจะสมทรัพย์และชะกาด จึงถือเป็นทุนทางสังคมหนึ่งที่อาศัยฐานของความศรัทธาในศาสนา ร่วมมือร่วมใจ และไว้วางใจต่อกัน สามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวในหลายด้าน ทั้งในเรื่องของความเหลื่อมล้ำ และสิทธิของมนุษย์ที่พึงได้รับ

ทุนทางสังคมในทัศนะปรัชญาโบราณ

“ปรัชญา” เป็นความพยายามจะแสวงหาความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกโดยไม่ต้องผ่านการอธิบายเชิงศรัทธาและอำนาจทางศาสนาของคนสมัยโบราณ ประเด็นปัญหาทางปรัชญาในระยะแรกๆ ได้แก่ คำถามว่าโลกถูกสร้างมาจากอะไร โลกครอบครองอะไรอยู่ อะไรคือแก่นแท้ของโลก สิ่งที่แท้จริงคืออะไร และเราจะสามารถอธิบายการเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งได้อย่างไร ซึ่งล้วนเกี่ยวกับโลกธรรมชาติภายนอกตัวมนุษย์มากกว่าสนใจในเรื่องราวเกี่ยวกับธรรมชาติของตัวมนุษย์เอง กระแสความคิดยุคแรกๆ น่าจะเป็นปรัชญากรีก ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อประมาณปีที่ 6-4 ก่อนคริสตกาล นักปรัชญากรีกยุคก่อตั้งนี้ ได้รับการขนานนามว่า นักปรัชญาไมเลเซียน หรือนักปราชญ์ไอโอเนียน ได้แก่ Thales, Anaximander, Anaximenes, Pythagoras, Heraclitus, Parmenides, Zeno, Empedocles, Anaxagoras, กลุ่มนักคิดโซฟิสต์ (The Sophists) ฯลฯ ซึ่งเรียกได้ว่าเป็น ปรัชญายุคก่อนโสกราตีส

ในการค้นหาต้นกำเนิดของทุนทางสังคมในมิติของปรัชญาตะวันตก ก็คงไม่มีนิยามหรือคำสอนของนักปรัชญาคนใดที่เกี่ยวข้องโดยตรงนัก แต่ปรัชญาที่พอจะมีความเกี่ยวข้องบ้าง ซึ่งก็อาจจะอนุมานได้ถึงเรื่องของ “ความรู้” และ “ความดี” ที่ใกล้เคียงกับองค์ประกอบของทุนทางสังคมในนิยามที่นักวิชาการหลายๆ ท่านกล่าวถึง ซึ่งปรัชญากรีกยุคแรกนั้น เป็นการแสวงหาความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโลก หากจะลองอธิบายให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น น่าจะปรากฏในช่วงยุคปรัชญาของ โสกราตีส (ประมาณ 470-399 ปี ก่อนคริสตกาล) Socrates ได้เสนอวิธีการแสวงหาความรู้ความจริงและการตัดสินใจเกี่ยวกับปัญหาเชิงจริยธรรม โดยยืนยันหลักการที่ว่า ความรู้และการกระทำต้องสอดคล้องกัน คือเมื่อเข้าถึงความรู้ความจริงแล้วอย่างสมบูรณ์ก็คือการเข้าถึงความดีอย่างแท้จริงนั่นเอง ความรู้กับคุณธรรมจึงเป็นของคู่กัน เมื่อรู้จริงก็ต้องทำดี ดังอมตะวาทีของโสกราตีสที่ว่า “Knowledge is Virtue - ความรู้ คือ คุณธรรม” โสกราตีสจึงเป็นนักคิดที่เสนอประเด็นการศึกษาเกี่ยวกับมนุษย์ ต่างกับยุคก่อนที่สนใจโลกธรรมชาติภายนอก นอกจากนี้ ยังมีแนวความคิดทางจริยธรรมของโสกราตีส ที่น่าจะเกี่ยวกับ “ภูมิปัญญา หรือ ความรู้” และ “ความดี” โดยแนวคิดนี้มีหลักการพัฒนาจิต ความรู้ และคุณธรรม ถ้าคุณธรรมเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาจิตวิญญาณ (Soul) ให้ดีที่สุดแล้ว ความรู้ที่จำเป็นอันดับแรกคืออะไรที่จะทำให้จิตวิญญาณดีได้ ดังนั้น ความดีกับความรู้ จึงมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดมาก โสกราตีสจึงบ่งชี้ว่า “ความรู้ คือ คุณธรรม” เช่นเดียวกับที่จะกล่าวว่า ความชั่ว (Vice) บาป (Evil) เป็นการปราศจากความรู้ ความชั่วจึงเป็นความโง่เขลาเบาปัญญานั่นเอง การกระทำชั่วเป็นการกระทำที่ผิดพลาด เพราะจิตวิญญาณเต็มไปด้วยความโง่เขลา ไม่รู้จริง คนเราถ้ามีความรู้จริงจะไม่กระทำความบาป การกระทำชั่ว ผิดบาป จึงเป็นความพลั้งเผลอที่เป็นผลมาจากความเขลา (Ignorance) มนุษย์แต่ละคน จึงต้องขจัดความโง่เขลาออกไป และเสริมสร้างจิตวิญญาณให้มีปัญญาแกร่งกล้าด้วยความรู้แท้ เช่นเดียวกับที่ประเทศ วมองว่า พลังทางจริยธรรม จะเป็นพลังที่สำคัญที่ควบคู่กับพลังทางปัญญาที่จะผลักดันสังคมให้เปลี่ยนแปลงไปในอนาคตตามครรลองที่ถูกต้องดีงาม โสกราตีสมีลูกศิษย์ชื่อ Plato (ประมาณ 427-347 ปี ก่อนคริสตกาล) เป็นนักปรัชญาที่มีชื่อเสียงโด่งดัง จากงานเขียนที่บันทึกบทสนทนาของโสกราตีสหลายเล่ม และในช่วงปี 387 ก่อนคริสตกาล ได้ก่อตั้ง “สถาบันอคาเดมี” (The Academy) ที่ให้การศึกษาอบรมความรู้ระดับสูง สถาบันแห่งนี้ได้รับการยกย่องว่าเป็นต้นแบบของมหาวิทยาลัยแห่งแรกของชาวยุโรป สถาบัน

อคาคามีเน้นการศึกษาด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ที่มีการวิจัยเป็นพื้นฐานในการแสวงหาความรู้ เพลโตยังได้สร้างหลักจริยศาสตร์ ที่นำมาอธิบายเกี่ยวกับ “ความดี” ว่าเป็นการสร้างปรัชญาศีลธรรมที่แตกต่างจากที่พวกโซฟิสต์อ้างว่า “ความดีไม่มีอยู่จริง ความดีเป็นสิ่งที่สัมพันธ์” พวกโซฟิสต์ยังมีความเห็นว่า ความดีและศีลธรรมเป็นสิ่งที่ไม่ใช่ธรรมชาติ (Moral Rules are Unnatural) ที่คนต้องเชื่อฟังเพราะถูกกดดันจากมติมหาชน (The Pressure of Public Opinions) โดยทั่วไปแล้วไม่มีใครอยากปฏิบัติตามกฎของศีลธรรม แก่นแท้ของความยุติธรรมคืออำนาจ อำนาจคือธรรม และถ้าถามคนทุกคนว่า “ชีวิตที่ดีคืออะไร” คนทั่วไปต้องอยากจะทำตอบว่า ชีวิตที่ดีคือชีวิตที่มีแต่ความสนุกเพลิดเพลิน (The Life of Pleasure) เพลโตได้โต้แย้งแนวคิดนี้ด้วยการกล่าวนำว่าทะเลของโสกราตีสที่ว่า “ความรู้ คือ คุณธรรม” จากนั้นเพลโตได้วางรากฐานปรัชญาจริยศาสตร์ด้วย “หลักแห่งจิตวิญญาณ” (The Concept of the Soul) และทฤษฎีคุณธรรมในฐานะเป็นกิจกรรมตามหน้าที่ (The Theory of Virtue as Function) ซึ่งมีด้วยหลัก 4 ประการ คือ 1) ความรอบคอบ 2) ความกล้าหาญ 3) การรู้จักประมาณ และ 4) ความยุติธรรม นอกจากนี้ ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 18 Immanuel Kant (ค.ศ. 1724-1804) เป็นนักปรัชญาชาวเยอรมัน ถึงแม้จะเป็นนักปรัชญาไม่ก็ร้อยปีมานี้เอง แต่ก็มีแนวความคิดเกี่ยวกับความรู้ที่คล้ายๆ กับ ขงจื้อ นักปรัชญาชาวจีน (Confucius) (551-479 ปี ก่อนคริสตกาล) เมื่อเกือบ 2,500 ปีที่แล้ว เมื่อ Kant ได้ทำการคิดใคร่ครวญเกี่ยวกับความรู้ของขงจื้อแล้ว จึงได้สรุปความรู้ของมนุษย์เป็น 4 อย่าง คือ

1. ความรู้ที่ไม่ต้องเรียนรู้ เช่น ความรู้สึกของมนุษย์ที่สามารถรู้ทันที โดยไม่ต้องมีการสอน เช่น หิว กระหาย เจ็บ ปวด ร้อน หนาว ฯลฯ
2. ความรู้ที่ต้องเรียน ถ้าไม่เรียนก็ไม่รู้ เช่น คณิตศาสตร์ ความรู้เช่นนี้มาจากศักยภาพในการเรียนอยู่ภายในตัวเรา ซึ่งเป็นสิ่งที่ให้มนุษย์แตกต่างจากสัตว์ ไม่ว่าเรียนโดยรับคำสอนจากคนอื่น หรือเรียนรู้จากประสบการณ์ของชีวิต
3. ความรู้แห่งการวินิจฉัยหรือตัดสิน เป็นความรู้คล้ายกับที่ขงจื้อพูดถึงคำว่า “เหยินตัวว” เป็นความรู้ที่มนุษย์เราสามารถวินิจฉัยในสิ่งต่างๆ ได้ ว่าสิ่งนี้เลว สิ่งนี้ดี สิ่งนี้ถูก สิ่งนี้สะอาด สิ่งนี้สกปรก ฯลฯ
4. ความรู้ที่นอกเหนือหรือเกินสติปัญญาของมนุษย์ที่จะรู้ได้ เช่น เรื่องเกี่ยวกับพระเจ้า วิญญาณ หรือภูตผี วิถีจักรของมนุษย์ มนุษย์มาจากไหน ฯลฯ ซึ่ง Kant กล่าวว่า

ถ้าจะศึกษาความรู้เหล่านี้ด้วยสติปัญญาของมนุษย์นั้นเป็นไปได้ ซึ่งสอดคล้องกับความคิดของขงจื้อคือ ไม่ฝืนหรือสร้างความรู้สึที่ตัวเองไม่รู้ขึ้นให้ออกมา และถือว่าเป็นความรู้ที่เด็ดขาด เพราะหากมีคุณชี้จุดอ่อนของความรู้ที่เขาใช้ศักยภาพในความคิดสร้างขึ้นมาแล้ว เขานั้นก็จะกลายเป็นคนโง่เขลาไป ดังที่ขงจื้อตอบคำถามว่า “จื่อ จื่อ เว่ย จื่อ, ปู้ จื่อ เว่ย ปู้ จื่อ, ซื่อ จื่อ แห่” ซึ่งความหมายว่า “รู้ก็คือรู้ ไม่รู้ก็คือไม่รู้ แสดงว่ารู้”... รู้ว่าอะไร คือรู้ว่าตนเองไม่รู้นั่นเอง นอกจากนี้ ปรัชญาของจื่อ (Confucianism) ยังได้ถึงเรื่องของจริยธรรมทางการเมืองที่ใกล้เคียงกับองค์ประกอบของทุนทางสังคมไว้ว่า นักการเมืองจะต้องมีคุณธรรม ความกตัญญู ความเมตตา คุณงามความดี ความถูกต้อง ความตรงไปตรงมา การสนับสนุน และความไว้วางใจจากประชาชน รวมไปถึง ปรัชญาม่อจื่อ (Mohism) (470-391 ปี ก่อนคริสตกาล) ที่ได้กล่าวถึง “หลักความรักสากล” (Universal love) อยู่ในเรื่องจริยธรรมของนักการเมือง โดยหลักความรักสากล หมายถึง คนทุกคนในโลกควรจะรักบุคคลอื่นอย่างเสมอหน้ากันทั้งหมด โดยไม่มีข้อยกเว้นและโดยไม่มีการแบ่งแยก” ซึ่งผู้ปกครองรัฐต้องทำหน้าที่ดูแลความประพฤติของประชาชน คอยให้รางวัลแก่ผู้ปฏิบัติตามหลักความรักสากล ยังมีแนวคิดหรือปรัชญาทางการเมืองที่ เม่งจื่อ (Mencius) (372-289 ปี ก่อนคริสตกาล) ได้กล่าวไว้ว่า “มนุษย์โดยธรรมชาติดีมาตั้งแต่กำเนิด” หมายถึง ธรรมชาติของมนุษย์นั้นเป็นธาตุที่ดีติดตัวมาแต่กำเนิด ความรู้สึกที่ดีของมนุษย์มีอยู่ 4 ประการ คือ ความรู้สึกเห็นอกเห็นใจ ความละอายในสิ่งที่ผิดและความภาคภูมิใจในสิ่งที่ถูกความอ่อนน้อมถ่อมตนและความรู้สึกผิดชอบชั่วดี ส่วน ซุนจื่อ (Hsun Tzu) (ราว 312-230 ปี ก่อนคริสตกาล) กล่าวว่า “ธรรมชาติของมนุษย์เลวมาตั้งแต่กำเนิด” คือ ธรรมชาติของมนุษย์มีธาตุเลวติดตัวมาตั้งแต่กำเนิด มีความรู้สึกเห็นแก่ตัว มีความอยากกระหาย แสวงหากำไร และความได้เปรียบมาสู่ตัว อิจฉาริษยาเกลียดชังผู้อื่น และมนุษย์จะกลายเป็นคนดีได้นั้นก็ด้วยการที่มนุษย์อยู่รวมกันเป็นสังคมและสามารถแยกความสัมพันธ์ในสังคมได้ เรียกว่า “การกำเนิดของคุณธรรม” (ธีรภัทร์ เสรีรังสรรค์, 2549)

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าปรัชญาเป็นกระบวนการในการคิดเพื่อพยายามหาคำตอบในสิ่งที่คนในสมัยโบราณไม่เข้าใจ อันจะทำให้เกิดความรู้ แนวคิดที่จะสามารถอธิบายสิ่งนั้นๆ ได้ สำหรับที่มาของทุนทางสังคม แม้ปรัชญาจะยังไม่มีนิยามโดยตรง แต่ก็ทำให้เราเห็นองค์ประกอบที่น่าจะเป็นพื้นฐานสะท้อนถึงต้นทุนบางอย่างที่จำเป็นสำหรับการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ ซึ่งอาจจะยังไม่สามารถเรียกได้ว่าเป็นทุนทางสังคม

ได้เต็มปากนัก ปรัชญายุคตั้งแต่โสกราตีสเป็นต้นมา น่าจะสะท้อนให้เราเห็นองค์ประกอบ 'ได้ใกล้เคียงที่สุด' ซึ่งได้มีทั้งนักปรัชญาฝั่งตะวันตกและตะวันออกกล่าวถึง องค์ประกอบแรก คือ “ความรู้” โดย Socrates ได้ให้ความสำคัญกับความรู้ว่าเป็นสิ่งที่สำคัญที่จะทำให้มนุษย์ กระทำดีมีคุณธรรม การกระทำชั่วเป็นผลมาจากความไม่รู้ ซึ่งแนวคิดนี้ได้รับการสนับสนุน โดยเพลโตผู้เป็นศิษย์เช่นกัน และมีการก่อตั้งสถาบันอคาเดมีเพื่อเป็นแหล่งถ่ายทอดความรู้ ซึ่งตรงกับการสรุปของ Kant ที่ว่า ความรู้จะต้องเกิดจากการเรียนรู้ วินิจฉัย และตัดสินใจเอง ซึ่งคล้ายกับแนวคิด “เหินตัว” ที่ขงจื๊อกล่าวไว้ องค์ประกอบที่สอง คือ “ความดี” ซึ่งนักปรัชญาเห็นว่าความดีคือ การมีคุณธรรม จริยธรรมที่ต้องเกิดจากมีความรู้จริงอย่าง ที่โสกราตีสและเพลโตกล่าวไว้ ขงจื๊อได้กล่าวถึงจริยธรรมทางการเมืองที่นักการเมืองจะต้องมี ส่วนปรัชญาเม่งจื๊อ ได้กล่าวว่า มนุษย์มีความรู้สึกที่ดีติดตัวมาแต่กำเนิด ซึ่งตรงข้ามกับปรัชญาขุ่นจื๊อที่ว่า ธรรมชาติของมนุษย์มีธาตุเลวติดตัวมาตั้งแต่กำเนิด แต่ก็สามารถ กลายเป็นคนดีได้ด้วยการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม และองค์ประกอบสุดท้าย คือ “ความรัก” ซึ่งปรัชญาเม่อจื๊อ (Mohism) ได้กล่าวถึงหลัก “ความรักสากล” เป็นสิ่งที่จะทำให้คนเกิดความสัมพันธ์ในสังคม ส่วนเพลโตก็ไม่ได้กล่าวถึงปรัชญาความรักไว้ชัดเจนนัก แต่เขาได้ตอบคำถามในเชิงปรัชญาที่ว่า ความรักคืออะไร ซึ่งต่อมาในวงการศึกษาวิชาการปรัชญา ได้นำมาเป็นต้นแบบในการสนทนาศึกษาหาคำตอบและความเข้าใจเกี่ยวกับความรัก (วารัณยา ภาวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม, 2547)

ตาราง สรุปแนวคิดของนักปรัชญาที่สะท้อนองค์ประกอบของทุนทางสังคม

องค์ประกอบ	นักปรัชญาตะวันตก				นักปรัชญาตะวันออก			
	Socrates	Plato	Aristotle	Kant	ขงจื๊อ	เม่อจื๊อ	เม่งจื๊อ	ขุ่นจื๊อ
ความรู้	✓	✓	-	✓	✓	-	-	-
ความดี	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓
ความรัก	-	✓	-	-	-	✓	-	-

ทุนทางสังคมในมุมมองของนักคิดร่วมสมัย

ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 นักคิดแนวสัญญาประชาคมอย่าง จอห์น ล็อก (John Locke) และฌอง-ฌัก รูสโซ (Jean-Jacques Rousseau) พยายามขยายความคิดที่ว่า ผู้ปกครองที่ดีที่สุดคือ ผู้ปกครองที่ทำตามคำมั่นสัญญาที่ให้ไว้กับราษฎร ซึ่งถ้าหากไม่ทำ ก็จะต้องถูกถอดถอนหรือพ้นหน้าที่ไป และในแนวคิดนี้ ประชาชนต้องสามารถควบคุม ตรวจสอบผู้ปกครองได้โดยตลอด อันเป็นที่มาของระบบการเข้าสู่ตำแหน่งทางการเมืองการปกครองที่เรียกว่า Mandatory System คือ คนที่จะไปปกครองประชาชนจะต้องได้รับ “อาณัติ” คือการมอบหมายบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบไปจากประชาชนเสียก่อน ด้วยความคิดนี้จึงพัฒนามาสู่ระบบ “เลือกตั้ง” ในแนวคิดประชาธิปไตยในยุคที่ผ่านมา การที่ผู้ปกครองได้รับอาณัติ ก็คือ การได้รับความไว้วางใจจากประชาชนนั่นเอง

ทุนทางสังคมเริ่มปรากฏขึ้นชัดเจนเป็นครั้งแรกในการอธิบายของ Hanifan ในหนังสือ “Rural School Community Centers” ซึ่งอธิบายถึงสิ่งต่างๆ ที่สามารถพบเห็นได้ในชีวิตประจำวันของคน เช่น สิ่งที่เกี่ยวข้องกับการสร้างภาพลักษณ์ที่ดี การสร้างมิตรภาพ ความเห็นอกเห็นใจ และการติดต่อสัมพันธ์กันทางสังคมระหว่างบุคคล หรือครอบครัวที่ทำให้เกิดหน่วยทางสังคม จากนั้น จึงได้มีนักวิชาการหลายสาขาเริ่มให้คำนิยามของคำว่า “ทุนทางสังคม” ในมุมมองที่ต่างกันไป อย่าง Coleman (1988) ซึ่งน่าจะเป็นคนแรกๆ ที่ได้นิยามทุนทางสังคมโดยใช้เกณฑ์หน้าที่ (By Function) ไว้ว่า ทุนทางสังคมเป็นความหลากหลายของหน่วยทางสังคม ซึ่งมีองค์ประกอบรวม 2 ประการ คือ มิติด้านโครงสร้างสังคม และมิติด้านการเอื้อหรือหนุนเสริมให้เกิดการกระทำ โดยผู้กระทำทั้งจากตัวบุคคลและจากองค์กร รวมทั้งอธิบายถึงรูปแบบของทุนทางสังคมว่า ทุนทางสังคมเหมือนกับทุนในรูปแบบอื่นๆ สามารถสร้างผลิตภาพ และสร้างโอกาสในการทำงานให้บรรลุเป้าหมาย ทั้งนี้ ทุนทางสังคมเหมือนกับทุนกายภาพและทุนมนุษย์ แต่อาจจะไม่สามารถทดแทนกันได้อย่างสมบูรณ์และอาจใช้ได้กับงานบางอย่าง และทุนทางสังคมไม่เหมือนกับทุนกายภาพและทุนมนุษย์ กล่าวคือ ทุนทางสังคมจะอยู่ในรูปแบบโครงสร้าง ความสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำด้วยตนเองโดยทุนทางสังคมจับต้องไม่ได้ และไม่ใช่คุณสมบัติส่วนบุคคล เช่น การศึกษา ทักษะ เป็นต้น จากนั้น ทุนทางสังคมได้แพร่หลายมากขึ้น หลังจากมีการถกเถียงกันเรื่องประชาสังคมจากแนวคิดของนักรัฐศาสตร์ที่ชื่อพุตนัม และนักวิชาการคนอื่นที่ต้องการอธิบายถึงการนำวิถีชีวิตที่เหมาะสมของสังคมกลับคืนมา โดยได้นิยามทุนทางสังคมว่า เป็นลักษณะเด่นขององค์กรทางสังคม เช่น ความไว้วางใจ (Trust)

บรรทัดฐาน (Norms) และเครือข่าย (Networks) ซึ่งสามารถปรับปรุงประสิทธิภาพของสังคม โดยการส่งเสริม เกื้อหนุน การร่วมมือในการดำเนินงานซึ่งกันและกัน อีกทั้งยังชี้ให้เห็นถึงกระบวนการเกิดของทุนทางสังคมนั้น เริ่มจากประชาชนในสังคมมีระบบคิด และค่านิยมที่ตีร่วมกัน (Putnam, 1993)

ทุนทางสังคมในประเทศไทย

กว่าทศวรรษมาแล้วที่แนวคิดทุนสังคมได้ถูกเผยแพร่และเป็นที่รู้จักในวงวิชาการไทย โดยประมาณช่วงปี พ.ศ. 2540 หลังจากที่มีการจัดตั้งสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม (SIF) กองทุนดังกล่าวได้พยายามทำให้สังคมไทยหันกลับไปมองคุณค่าที่เคยมีอยู่ที่เป็นทุนเดิมแต่อาจมองข้ามไป รวมทั้งสิ่งที่มีอยู่ในตัวบุคคล เช่น ความมีน้ำใจ ความเอื้ออาทร การช่วยเหลือเกื้อกูล รวมไปถึงสิ่งที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพชน เช่น ภูมิปัญญา ประเพณี ความเชื่อ และวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชน รวมทั้งสิ่งที่ป็นศักยภาพในการพัฒนาของชุมชน เช่น ผู้นำ กลุ่ม องค์กรประชาชน เครือข่าย เป็นต้น ซึ่งช่วงนั้นได้เกิดการฟื้นฟูทุนทางสังคมที่มีอยู่และเริ่มสูญหายให้มีการนำกลับมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาในระดับชุมชน และหลังจากนั้นคำว่าทุนทางสังคมในประเทศไทยก็ได้ถูกนำมาใช้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งนักวิชาการและนักปฏิบัติในประเทศไทยหลายๆ ท่านได้ให้ความหมายและอธิบายไว้โดยบุคคลท่านแรกๆ คือ ประเวศ วะสี (2541) ได้กล่าวไว้ว่า ทุนทางสังคม คือ ความเป็นกลุ่มก้อนทางสังคม การมีการศึกษาดี การมีวัฒนธรรม การมีความซื่อสัตย์สุจริต การมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม การมีประสิทธิภาพในการทำงาน การมีการเมืองและระบบราชการที่ดี เมื่อนำเอามารวมกันก็เรียกได้ว่า เป็นการเกิดทุนทางสังคม ซึ่งนำไปสู่การแก้ปัญหาต่างๆ และท่านยังได้กล่าวถึง “ภูมิปัญญา” ว่าเป็นทุนที่สำคัญและเป็นรากฐานของการพัฒนาประเทศ และกล่าวว่า “ชาติหรือชุมชนที่ดำรงความเป็นชาติหรือชุมชนมาได้ ย่อมต้องมีภูมิปัญญาแห่งชาติ (National Wisdom) หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) อันผ่านการสังเกต ทดลองใช้ คัดเลือก และถ่ายทอด เป็นวัฒนธรรมสืบต่อมา การพัฒนาใดๆ จำต้องคำนึงถึงภูมิปัญญาแห่งชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือไม่การพัฒนาเช่นนั้น ก็อาจทำให้เสียสมดุลในชีวิตและสังคม” (สุวิทย์ วิบุลย์ผลประเสริฐ และโกมาตร จึงเกียรติพรพย์, 2530) “หากมีการเรียนรู้และวิเคราะห์ให้ดีจะพบว่า ชุมชนยังมีทุนอีกมากมายที่ทำให้ชุมชนสามารถพัฒนาจนพึ่งพาตนเองได้ นั่นคือ ทุนทางสังคมที่ถักทอคนแต่ละคนมา

เป็นกลุ่มคนหรือสังคม ประกอบไปด้วย ทุนทางวัฒนธรรม คือ วิถีชีวิตร่วมกันของกลุ่มคนที่ประสานสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อม ทุนทางศีลธรรม หมายถึง ความถูกต้องแห่งการอยู่ร่วมกัน เช่น ความเอื้ออาทรต่อกัน ความเชื่อถือ ความไว้วางใจกัน ความสุจริต ความเสียสละ ทุนทางทรัพยากร เช่น ดิน น้ำ ป่า อากาศ ไร่นา วัวควาย ที่มีการอนุรักษ์ มีการใช้อย่างยั่งยืน ทุนทางปัญญา ได้แก่ การเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติและนำเอาความรู้ที่มีอยู่ในชุมชน และความรู้จากภายนอกชุมชน มาสังเคราะห์เป็นปัญญาและการจัดการเพื่อให้การอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และระหว่างชุมชนกับภายนอกชุมชน เป็นไปอย่างรักษาความสมดุลไว้ได้” (เสรี พงศ์พิศ, 2544)

ส่วนท่านอื่นๆ ได้แก่ ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม (2542 อ้างถึงใน สังคม คุณคนการสกุล, 2544) ได้กล่าวถึง ทุนทางสังคมว่าหมายถึง ความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น ความสามัคคีรวมพลัง มีหน่วยที่จะจัดการ จัดระบบของชุมชน มีศิลปวัฒนธรรม มีจิตรวมใจ มีศีลธรรม มีจิตวิญญาณความสมัครสมานสามัคคี รักใคร่กลมเกลียวกัน ซึ่งเป็นพื้นฐานที่จะทำให้ในชุมชนมีการพัฒนาที่เข้มแข็งและยั่งยืน ทุนทางสังคมต่างจากทุนทางเศรษฐกิจที่เป็นวัตถุหรือตัวเงินที่เป็นรูปธรรม แต่ทุนทางสังคมเป็นนามธรรมหรืออภิปรัชญาหนึ่ง ทุนทางสังคมก็คือ จิตวิญญาณของสังคม จิตวิญญาณมีคุณค่า และพลังสำคัญให้แก่บุคคลฉันใด ทุนทางสังคมก็มีคุณค่าและเป็นพลังแก่ชุมชนและสังคมฉันนั้น

อมรา พงศาพิชญ์ (2543) กล่าวว่า ทุนทางสังคม คือ ความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบและแนวตั้งระหว่างบุคคล สถาบัน/องค์กร ทั้งในรูปปัจเจก กลุ่มและเครือข่าย รวมทั้งค่านิยม บรรทัดฐานที่สังคมยึดถือ ซึ่งมีผลต่อวิถีชีวิตและวิถีการผลิตในระดับครอบครัว ชุมชนและประชาสังคม

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2541) ได้ระบุถึงความหมายของทุนทางสังคม ว่าคือ คุณภาพของคน (คุณภาพที่นิยามตามมาตรฐานตะวันตก เช่น มือนามยดี มีการศึกษาดี มีสมรรถนะในการผลิต เป็นต้น) โดยทุนทางสังคมของไทยที่สำคัญที่ไม่อาจมองข้ามไปได้ คือ สามารถปรับและสนับสนุนความสัมพันธ์ในครอบครัวเครือญาติให้มีบทบาทในเศรษฐกิจและสังคมสมัยใหม่ เปิดโอกาสให้มีการเรียนรู้จัดตั้ง (Organized) ในหมู่ผู้ปกครองที่อยู่ในละแวกนั้น เช่น โรงเรียน บ้าน มีการส่งเสริมอนามัยที่ดี ดึงความรู้พื้นบ้านเกี่ยวกับสุขภาพอนามัย และการรักษาพยาบาลกลับมาทำงานได้อีกครั้ง

เสรี พงศ์พิศ (2547) ได้ให้ความหมายของศัพท์คำว่า ทุนชุมชน และทุนทางสังคม ไว้ว่า ทุนชุมชน (Social Capital) เป็นคำที่ยืมคำว่า “ทุน” มาจากเศรษฐศาสตร์เพื่อบอกถึงทั้งสิ่งที่เป็นมูลค่าและคุณค่าที่นับเป็นเงินมิได้ แต่มีความหมายต่อชีวิตของผู้คนเป็นอย่างยิ่ง หมายถึงทุนทรัพยากร รวมทั้งทรัพยากรที่ชุมชนก่อให้เกิดหรือผลิตขึ้น เช่น ปัจจัยสี่ รวมถึงตัวเงิน และสินทรัพย์อื่นๆ ความรู้ภูมิปัญญา ประสบการณ์ชีวิตของผู้คน ในขณะที่ทุนทางสังคมหมายถึง สถาบัน ความสัมพันธ์ กฎเกณฑ์ต่างๆ ที่กำหนดการอยู่ร่วมกันของผู้คนในสังคม หรือหมายถึง กฎเกณฑ์ ระเบียบข้อบังคับความไว้วางใจกัน ซึ่งอยู่ในความสัมพันธ์ทางสังคม โครงสร้างทางสังคมและสถาบันทางสังคม ซึ่งช่วยให้สมาชิกบรรลุวัตถุประสงค์ของตนเองและของชุมชน หรือลักษณะขององค์กรทางสังคม เช่น ความไว้วางใจกัน ระเบียบกฎเกณฑ์และเครือข่ายซึ่งช่วยให้สังคมมีประสิทธิภาพและทำให้ประสานการดำเนินงานต่างๆ ได้ หรืออาจจะกล่าวสั้นๆ ว่า ทุนทางสังคมคือ ระเบียบ กฎเกณฑ์ วิธีที่ร้อยรัดผู้คนให้อยู่ร่วมกันเป็นชุมชน เป็นเครือข่าย เป็นสังคม ที่ไว้วางใจกัน พึ่งพาอาศัย ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ด้วยวิธีการและรูปแบบทั้งเก่าและประยุกต์สร้างสรรค์ใหม่

จากการนิยามของนักวิชาการ นักคิดและนักปฏิบัติที่ได้รวบรวมมาข้างต้น พอจะสรุปได้ว่า ทุนทางสังคม หมายถึง สิ่งดีๆ ที่มีอยู่ในตัวคน ในกลุ่ม ในชุมชน และสังคม ที่ร้อยรัดผู้คนให้อยู่ร่วมกันแบบเป็นเพื่อน พวกพ้อง ประดุจครอบครัว หรือเครือญาติพี่น้อง อันนำไปสู่การรักในท้องถิ่น รวมทั้งร้อยรัดให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างคนกับธรรมชาติ

สรุป

พัฒนาการหรือลำดับของกระบวนการก่อเกิดของแนวคิดทุนทางสังคมนั้น มีการกล่าวถึงมายาวนานสะท้อนจากมุมมองทางศาสนาที่ถือเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาสังคม เป็นการนิยามการพัฒนาในอีกรูปแบบที่ไม่ได้ยึดเพียงแค่ “ทุน” ที่จะนำไปสู่การพัฒนาความเจริญทางเศรษฐกิจ แต่ศาสนาสามารถหยิบยกมาอธิบายความเป็นไปของสังคม และสามารถนำหลักธรรมคำสอนมาใช้ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาสังคม ซึ่งถือเป็นทุนทางสังคมที่พระพุทธเจ้าหรือศาสดาของหลายศาสนาแก่นมนุษย์ เมื่อศึกษาไปถึงการให้ทัศนะเรื่องทุนทางสังคมของนักปรัชญาโบราณตะวันตกและตะวันออกแล้วจะพบว่า มี 3 องค์ประกอบที่มีการกล่าวถึง ได้แก่ “ความรู้” ที่น่าจะรวมถึงภูมิปัญญา “ความดี” ที่เป็นเรื่องของคุณธรรมและจริยธรรมอันเป็นเรื่องค่านิยมของสังคมที่จำเป็นในการอยู่

ร่วมกันในสังคม อันได้แก่ ความซื่อสัตย์สุจริต ความรับผิดชอบ ความเอื้ออาทร มีน้ำใจ การต่างตอบแทน การช่วยเหลือ เป็นต้น และ “ความรัก” ซึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่าเป็นทุนทางสังคมสำคัญที่จะนำไปสู่สังคมที่พึงปรารถนา ส่วนในทัศนะของนักคิดร่วมสมัย และทัศนะนักวิชาการและนักปฏิบัติในประเทศไทยค่อนข้างจะเห็นการนิยามชัดเจนมากขึ้น ในสังคมไทย แม้อาจจะมองว่าไม่นานนัก แต่ถ้าจะพิจารณาถึงปรากฏการณ์ที่สะท้อนถึงทุนทางสังคม เมื่อศึกษาผ่านวิถีชีวิตและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของสังคมไทยนั้น การแสดงความช่วยเหลือเกื้อกูลกันของผู้คน การแสดงความเห็นอกเห็นใจ ความเอื้ออาทรกันหรือความมีน้ำใจต่อกันซึ่งมีมาอย่างยาวนานแล้ว ซึ่งหากจะพิจารณาจากผลงานของวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับ เรื่องทุนทางสังคมในประเทศไทย จะเห็นได้ว่ามีวิวัฒนาการมาจากแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา ปรัชญาตะวันตก หรือแม้กระทั่งแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากที่ประเทศไทยประสบกับวิกฤตทางเศรษฐกิจ และมีการจัดตั้งสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม (SIF) คำว่า “ทุนทางสังคม” ก็ได้ถูกนำมาใช้อย่างกว้างขวาง สามารถสะท้อนให้เห็นภาพของทุนทางสังคมไทยที่เคยมีในอดีตอย่างชัดเจน

นอกจากการนำมาใช้แล้ว การพัฒนาหรือเพิ่มทุนทางสังคมถือเป็นเรื่องที่สำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน ทั้งนี้ก็เพื่อให้เกิดความสมดุลและยั่งยืนของทุนทางสังคม โดยต้องพิจารณาทบทวนของทุกภาคส่วนทั้งในระดับครอบครัว ชุมชน และประเทศ อันเป็นหน่วยหรือปัจจัยในการพัฒนาทุนทางสังคม ดังนี้

1. ครอบครัว มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาองค์ประกอบของทุนทางสังคมให้เข้มแข็งและเพิ่มพูนให้มากขึ้น โดยการเป็นหน่วยแรกในสังคมที่ทำหน้าที่พัฒนาสมาชิกให้มีความดีมีคุณธรรม อบรมสั่งสอนให้เด็กรู้จักการปฏิบัติตามกฎระเบียบของสังคม ทะนุบำรุงศาสนาให้ยั่งยืนและมีศีลธรรม

2. ชุมชน มุ่งทำประโยชน์ให้กับบรรดาสมาชิก เกิดความเอื้ออาทร มีการเชื่อมโยงการเรียนรู้ระหว่างคนในชุมชนเพิ่มพูนทุนทางสังคมให้มีคุณภาพและนำไปสู่พลังร่วมสามารถจัดการกับปัญหาต่างๆ ได้เป็นอย่างดีโดยการสร้างความมั่นคงในจิตใจให้กับคนในชุมชน โดยเฉพาะผู้ด้อยโอกาสหรือผู้ที่ประสบปัญหาต่างๆ และการสร้างชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้การใช้ทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชน เช่น ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้รู้หรือผู้สูงอายุในการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาให้กับคนในชุมชน โดยเฉพาะเด็กและเยาวชน รักษาองค์ความรู้

ที่มีอยู่ในชุมชนไม่ให้สูญหายและสร้างสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนและระหว่างคนต่างวัยให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

3. ระดับประเทศ มีบทบาทหลักในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ในทุกมิติทั้งระบบในระดับชาติและนานาชาติโดยการพัฒนาค้นให้มีศักยภาพพร้อมเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศ สร้างนิสัยให้มีจิตสำนึกสาธารณะ ชาตินิยม เสียสละเพื่อส่วนรวม ส่งเสริมให้คนมีบทบาทเพิ่มขึ้นในการพัฒนาประเทศ สร้างความเข้มแข็งให้สถาบันทางสังคมเป็นทุนทางสังคม ให้สามารถดำเนินกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม เสริมสร้างการอยู่ร่วมกันอย่างสมานฉันท์ในสังคม ส่งเสริมการรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการอนุรักษ์ฟื้นฟูวัฒนธรรมและการรักษาองค์ความรู้ให้คงอยู่ เป็นการรักษาเอกลักษณ์ไทยให้อยู่คู่ประเทศ

ซึ่งหากมีการวิเคราะห์ วางแผน และนำทุนทางสังคมมาใช้โดยไม่ขึ้นหิ้งไว้ให้เป็นเพียงวาทกรรมที่สร้างสีสันในวงวิชาการแล้ว ทุนทางสังคมจึงน่าจะเป็นอีกทางเลือกที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งในการสร้างสังคมที่พึงปรารถนาได้

เอกสารอ้างอิง

- ธีรภัทร์ เสรีรังสรรค์. (2549). **นักการเมืองไทย: จริยธรรม ผลประโยชน์ทับซ้อน การคอร์รัปชัน สภาพปัญหา สาเหตุ ผลกระทบ แนวทางแก้ไข**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน.
- นิติ เอื้อวงศ์รุ่งศ์. (2541). **ทุนทางสังคม**. มติชนรายวัน. 31 กรกฎาคม: 6.
- บัวพันธ์ พรหมพักพิง. (2551). **สังคมวิทยาว่าด้วยทุนทางสังคม: จากแนวคิดเรื่องทุนสู่ผลงานสังคม**. มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์. 25 (พฤษภาคม-สิงหาคม): 78-84.
- ประเวศ วะสี. (2541). **ยุทธศาสตร์ชาติเพื่อความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ สังคม และศีลธรรม**. กรุงเทพฯ: หมอชาวบ้าน.
- ประเวศ วะสี. (2542). **ปาฐกถาพุทธทาสภิกขุมหาเถระ ครั้งที่ 1 ธรรมิกสังคม**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- พระมหาฉันทยา คนเจน และคณะ. (2555). **บทบาทพระสงฆ์ต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ผ่านกิจกรรมทางเศรษฐกิจชุมชน: กรณีศึกษา พระสุบิน ปณีโต**. วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์, 8(2), 71-82.

- วรรณวดี พูลพอกสิน. (2551). **ระบบชะกาด (ทานบั้งคับ): เศรษฐกิจชุมชนในอิสลาม**. กรุงเทพฯ: คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วาริญา ภาวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม. (2547). **ปรัชญาขั้นแนะนำ: กระแสดคิดที่ทรงอิทธิพลต่อโลก**. หนังสือชุดนักคิดสะท้อนโลกกันต์ 1. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ซีวาทิวัฒน์.
- สังคม คุณคนากรสกุล. (2544). **ศัพท์พัฒนาสังคม**. กรุงเทพฯ: ธเนศวร (1999) พรินต์.
- สุพรรณิ ไชยอำพร. (2547). **ทุนทางสังคม และความมั่นคงของมนุษย์ ทางเลือกที่รับผิดชอบต่อสังคมของนักบริหารในยุคการเปลี่ยนแปลง**. วารสารพัฒนบริหารศาสตร์, 44(3), 86.
- สุวิทย์ วิบูลย์ผลประเสริฐ และ โกมาตร จึงเกียรติทรัพย์ บรรณาธิการ. (2530). **การแพทย์แผนไทย: ภูมิปัญญาแห่งการพึ่งตนเอง**. กรุงเทพฯ: โครงการฟื้นฟูการแพทย์แผนไทย กระทรวงสาธารณสุข.
- เสรี พงศ์พิศ. (2544). **แนวคิด แนวปฏิบัติ ประสบการณ์ กองทุนหมู่บ้าน สวัสดิการชุมชน**. กรุงเทพฯ: ภูมิปัญญาไท.
- เสรี พงศ์พิศ. (2547). **ร้อยคำที่ควรรู้**. กรุงเทพฯ: พลั้งปัญญา.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2547). **สรุปสาระสำคัญแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9**.
- อมรา พงศาพิชญ์. (2543). ประชาสังคมและทุนทางสังคมกับงานวิจัยของสถาบัน. ค้นวันที่ 23 มกราคม 2554 จาก <http://www.cusri.chula.ac.th/action/pdfs/action005.pdf> (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)
- อมรา พงศาพิชญ์. (2543). มุมมองเรื่อง “ทุนทางสังคม” “ทุนวัฒนธรรม” และ “ทุนมนุษย์” ในบริบทของวิกฤติเศรษฐกิจและผลกระทบทางสังคม. ใน สรุปผลการสัมมนาวิชาการ ทุนทางสังคม : มรดกเก่าจะนำเราไปรอดจริงหรือไม่? บัวพันธ์ พรหมพักพิง และสุวิทย์ อิศาศวัต. ขอนแก่น: คลังนาโนวิทยา. หน้า 8-67.
- Coleman, J. (1988). Social Capital in the creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*. 94 (Supplement): 95-120.
- Putnam, R. (1993). The Prosperous Community-Social Capital and Public Life. *American Prospect* (13): 35-42.